

KÜLTÜR TARİHİMİZDE GİZLİ DİLLER VE ŞİFRELER

Editörler:

Emine Gürsoy Naskali

Erdal Şahin

PiCUS

Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi

Aylin Koç*

Noktalama işaretleri dilin trafik işaretleridir. Size ne zaman başlayacağını, ne zaman duracağınızı veya saptıkları nasıl okuyacağınızı söyler.

David Mielke

1. Giriş:

Noktalama işaretleri, duygu ve düşünceleri daha açık ifade etmek, cümlelerin yapısını ve duraklama noktalarını belirlemek, okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak, sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek üzere kullanılan işaretlerdir. Bu işaretler şunlardır: Nokta (.), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), üç nokta (...), soru işareti (?), ünlem işareti (!), kısa çizgi (-), uzun çizgi/konuşma çizgisi (—), eğik çizgi (/), tırnak işareti (“...”), tek tırnak işareti (‘...’), denden işareti (“”), yay ayraç (()) köşeli ayraç ([]), kesme işareti (’).¹

Noktalama işaretleri yazılı metinde iki rol oynar: 1. cümlelerin çeşit-

* Dr. Aylin Koç, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 *İmlâ Kılavuzu*'nda “Yazıda Kullanılan Diğer İşaretler” başlığı altında sık sık kullanılan belirtilen işaretler sıralanmaktadır: Toplama işareti, artı (+), çarpma işareti, çarpı (x), eşitlik işareti (=), yüzde işareti (%), üs işareti (^), paragraf işareti (§), paragraf işareti (?), kelimedenden sonra dipnot işareti; kelimedenden önce farazlilik işareti (*), derece işareti (°), benzerlik, yaklaşıklık işareti (alternasyon) (~), büyük; gramerde çıkma işareti (<), küçük; gramerde gelişme işareti (>), bölüm sonu işareti (***) , eksikliği veya fazlası (±). (İK: 71)

li bölümlerini bağlayan mantık ilişkilerini belirtir, düşüncelerin sıra, münasebet ve bağlarının anlaşılmasına yardım eder, 2. Cümlelerin ses yapısını düzenler, yazarın amaçladığı unsurların (alay, heyecan gibi) ortaya çıkmasını sağlar.²

2. Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi:

2.1. Eski Yunan ve Roma'da Noktalama

Noktalama işaretlerinin tarihi MÖ 2. yüzyılda İskenderiye'de yaşayan Bizans dil bilgini Aristophanes ile başlar. Kurduğu sistemde, 'distinctiones' dediği üç noktayı kullanmıştır. Virgül görevi gören 'media distinctio' adı verilen nokta satırın ortasına; 'subdistinctio' olarak isimlendirilen noktanın cümledeki görevi noktalı virgül ya da iki noktanın göreviyle aynı; yazıyla eşit hizadaydı; son işaret 'distinctio' ise satırın en üstüne konuluyordu, görevi bugünkü noktanınkiyle aynıydı. Aristophanes'in bu sistemi geniş bir kullanım alanı bulamamıştır. Ancak, MÖ 2. yüzyılda kullanılan tek noktalama işareti 'interpuncts' denilen ufak bir noktaydı. Romalılar bu işareti resmi yazıt, madalya, para, bina ve tarihî yapıların adlarında kullanıyordu. Buna karşılık, Antik Yunan'da noktalama işaretleri kullanılmıyordu; yazı sistemi 'scriptio continua' denilen yazı hiçbir duraklama işareti kullanılmayan, kelimelerin bitişik yazıldığı bir sistemdi. Boşluk bırakma; MS 600-800 yılları arasında ortaya çıktı; kullanımı 700'lü yıllarda oldukça yaygınlaşmıştı.

Orta Çağ'ın ilk el yazmalarında yan yana kullanılan (yatay şekilde) iki nokta, cümlelerin sona erdiğini belirtiyordu. Zamanla iki nokta teke indi; kalan nokta satırın yukarısında, ortasında, aşağısında kullanıldı. Bu nokta kullanıldığı yere göre iki nokta, virgül, nokta görevini üstlendi. 7. ve 8. yüzyılda kullanılmaya başlanan noktalama işaretleri arasında kısa çizgi, uzun çizgi, kesme işareti ve ünlem işareti de vardı. Özellikle de 16. yüzyılda matbaanın icadı ve yaygınlaşmasıyla noktalama işareti düzenli olarak kullanılmaya başlandı.³

2 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler/İsimler/Eserler/Terimler*, C 7, İstanbul 1990, s. 77.

3 <http://www.completetranslation.com/punctuation.htm>

2.2. Eski Türk Metinlerinde Noktalama

2.2.1. Göktürk, Mani ve Uygur Metinlerinde Noktalama

Göktürkçenin yazılı belgeleri Runik harfli metinlerde, özellikle Orhun ve Yenisey yazıtlarında sözcükleri, söz gruplarını ayırmak ya da sözcüğün bittiği yeri göstermek için kullanılan tek noktalama işareti üst üste konulmuş iki nokta (:) dır. Orhun ve Yenisey yazıtlarında bu noktalama işaretinin kullanımı ile ilgili şu kurallar tespit edilmiştir:

1. Normal uzunluktaki sözcükler bu işaretle birbirinden ayrılır:

t(e)ñiri t(e)g: tängriđä : bolm(t)ş : türük : bilgä : kagan : (KT G: 1)

: 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

2. Bu işaret, aynı satırda iki sözcük arasına konulduğu gibi satır sonlarına da konulmaktadır; ancak satır başında yer almamaktadır.

3. İşaret, yazıtlarda sistemli olarak kullanılmıştır. Ancak, Yenisey yazıtlarından Begre yazıtının asıl metin ön taraf; a ve asl metin, sol taraf: b yüzünde hiçbir işaretin kullanılmadığı görülmüştür. Begre yazıtı, asıl metin, sol taraf: b:

*x̄B̄x̄ 𐰽𐰺𐰍 (𐰽) 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 (𐰽) 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍
(𐰽) 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 (𐰽) 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 (𐰽) 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍

*s(e)kiz (a)daklıg b(a)r(ı)m(t)g üç(ü)n yülki tük(e)ti b(a)rd(ı)m anda
b(ü)km(e)d(i)m (a)y(ı)ta ör(ü)nmeg k(a)ram(t)g (a)zd(ı)m*

4. Bazı Yenisey yazıtlarında bir sözcüğün noktalama işaretiyle ikiye bölündüğü de olur:

üçye: tmş: üç yetm(i)ş (Uyuk-Turan: 4)

kuñç: yma: kuñç(u)y(u)ma (Elegest I: 1)

5. Her sözcük arasına iki nokta (:) işareti konmaz. Tek heceli veya çok kısa sözcükler genellikle kendinden sonraki veya önceki sözcük ile birlikte yazılır. Bununla birlikte, iki sözcükten oluşan türlü söz grupları da birlikte yazılır:

: 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍:

(e)kin (a)ra (KT D:1)

: 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍:

yok (e)rti (KT D: 39)

Göktürk alfabesinden sonra Türklerin kullandıkları alfabelerden bir tanesi de 8. ve 9. yüzyıllarda Maniheizmi kabul eden Türkler tarafından kullanılan Mani veya Manihey alfabesidir. Mani alfabesinde cümleleri birbirinden ayırmak üzere kırmızı daire içerisinde nokta işareti kullanılmıştır. Bu nokta işareti aynı zamanda ‘ve’ bağlacı görevini de üstlenmektedir. Metinde, kırmızı daire içinde nokta işaretinin yan yana, çift olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Uygur alfabesi, Türklerin 8. yüzyıl ortalarından 18. yüzyıl başlarına kadar kullandıkları bir diğer alfabedir. Uygur alfabesiyle yazılmış metinlerinde, yan yana iki nokta işareti (..) cümleleri birbirinden ayırmak üzere kullanılmıştır.

سۆيۈنۈپ تەم جەننەت تەلەپ سەيب وپسا يەنە
 وچەنمەن يەنە نەسەت يەنە وچە نەجەنمەن يەنە
 نەجەنمەن يەنە نەجەنمەن يەنە ..
 نەجەنمەن يەنە نەجەنمەن يەنە نەجەنمەن يەنە
 نەجەنمەن يەنە نەجەنمەن يەنە .. نەجەنمەن يەنە

'eng ilki ol yir oruntaki begler buyruklar inançlar bir ikintiske ayaşadaçi amraşadaçi bolgaylar... ikinti ilinte kanınta açığka ayagka tegdeçi bolgaylar... üçünç edig tavarıg uçuz tutup nomug törüg ağır tudadıçi bolgaylar... (AY: 143)

2.2.3. Kur'an-ı Kerim'de ve Klasik Edebiyat Metinlerinde Noktalama ve İşaretler:

Kur'an-ı Kerim'de bilinen anlamıyla noktalama işaretleri yoktur. Ancak, Kur'an-ı Kerim'in güzel ve usulüne göre okunmasında, herhangi bir kelimenin üzerine gelerek bir müddet sesi kesip teneffüs ederek dinlenme durumunda 'vakıf işaretleri' olarak adlandırılan işaretler kullanılır. Bu işaretler:

Mim, vakf-ı lâzım: İşaretin bulunduğu yerde anlam tamamlandığından durulması en uygun yerdir.

Ta, vakf-ı mutlak: Sonrası ile başlamanın uygun olduğu yere konur.

Cim, kaf, kef, vakf-ı caiz: Okuyanın nefes durumuna göre durulur veya geçilebilir.

Zâ, vakf-ı mücevvez li vechin: Bir yönden vasletmeyi başka bir mana yönünden de vakfetmeyi gerektiren yerlere konmuştur.

Sâd, vakf-ı murahhas zarureten: Ayetin uzunluğu veya başka sebeple zorunlu olarak durulması gereken yerlere konan işaretidir. Durulabilir ve devam edilebilir.

Bu işaretlerden başka, her on ayetlik bölümün sonuna konan ve 'on' anlamını ifade eden *ayın* işareti, konu bitişlerine konan ve vakf-ı tam hükmünde olan işaretidir. Birbirine yakın olarak yan yana gelen ve vakf-ı müâneke denen üç nokta (···), mana itibariyle birinde durulursa diğerinde durulmaması gereken yerlere konan vakıf işaretidir. 'Durma' anlamındaki *lâmelif*, ayetin, sonrasıyla mutlak alakası sebebiyle durulmaması gereken yerlere konur.⁴

Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden itibaren 19. yüzyıla gelinceye kadar metinlerde bugünkü anlamda kullanılan noktalama işaretleri kullanılmamıştır. Ancak, Kur'an başta olmak üzere, tanınmış kişilere sunulmak için yazılan eserler, külliyatlar, divanlar ve değer verilen kitapların pek çoğu tezhiplenirdi.⁵ Klasik edebiyatta, divanlarda noktalama işaretleri mevcut değildi. Özellikle şiirlerde, mısra beyit bütünlüğü, yani duygu veya fikri cümleler mısralarda veya beyitlerde bitmekteydi. Cümlenin bütün öğelerini, bir veya iki mısra içinde bulundurmak suretiyle eski şiirlerde noktalama işaretinin olmaması büyük bir aksaklık teşkil etmiyordu. Fakat şiirde mananın mısradan mısraa yürütüldüğü, cümle öğelerinin iki mısradan taşırıldığı zamanlar ki özellikle Tanzimat döneminde noktalamaya ihtiyaç duyulmuştur. Halk şiirinde ise halk şairleri ya da saz şairleri yazan kimseler değil de okuyan yani söyleyen kişiler oldukları için noktalamanın söz konusu olmaması doğal

4 Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul 1993, s. 102-103.

5 Kur'anlarda ilk iki sayfa çerçeve halinde, sure başlıkları, *gül* denilen durak, secde, cüz, aşır ve hizip işaretleri, divanlarda serlevha, kaside, gazel, rubai ve diğer bölümlerin başlıkları, mahlas beyitlerinin iki yanı, diğer yazmalarda tek veya çift sayfa halinde zahriyeler, serlevha, bap, fasıl ve söz başlıkları, matlap işaretlerinin çevresi, *hatime* denilen sonuç kısımları tezhip olunmuştur. Kitapların başında yer alan taç biçimindeki tezhibe *mihrabîye*, *mihrabîyeden* ok gibi yükselen çizgilere *tığ*, metin kısmının dört yanını çevreleyen altın yıldız ve renkli çizgilere *cetvel*, bu çizgilerin daha genişine *zencirek*, birbirine geçmelerle eklenmiş halkalara *ulama*, çiçek ve yapraklarla süslenmiş bordürlere *kıvrımdallı* denmekteydi (*Türk Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982, C. 31, s. 161).

karşılanabilir. Ancak, bu metinlerin günümüzde Latin harfleriyle çevrimi durumunda, gereken yerlere işaret konulmaktadır.

2.2.4. Tanzimat Edebiyatında Noktalama

Türk edebiyatında noktalamanın şiiirden önce nesirde görüldüğünü söylemek mümkündür. Noktalama işaretleri, matbaanın icadıyla Tanzimat dönemi yazarlarının Batıdan adapte ve tercüme ettikleri eserlerle birlikte bugünkü anlamda kullanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyıla kadar devam eden, uzun, *rabıt* ve *atıflar*la birbirine bağlı cümle örgüsünün de dinamik, günlük hayata bağlı bir ifade şekli olmadığı hissedilmiş, noktalama işaretlerini kullanmak ve fikre normal bir ölçü tayin etmek ihtiyacı belirmiştir.

2.2.4.1. Sözlükler, Teori Kitapları ve Edebi Eserlerde Noktalama ile İlgili Açıklamalar

Tanzimat dönemi sözlük, teori kitapları ve edebi eserlerin bir bölümünde noktalama işaretlerinin kullanım özellikleri hakkında açıklayıcı bir bilgi bulunurken kimi eserlerde bu tipte bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bu dönem eserlerinde gerek işaretler gerekse kullanım yerleriyle ilgili olarak herkesçe kabul edilmiş, standart bir yapı bulunmadığından, kimi yazarlar kitaplarının giriş bölümünde kullandıkları işaretler ve özellikleriyle ilgili açıklama yapma gereğini hissetmişler; kimi yazarlarsa noktalama işaretleri kullanmakla birlikte, bunların kullanım özelliklerine değinmemiştir. Arap harfli Osmanlı metinlerinde noktalama işaretlerinden soru işareti, virgül ve noktalı virgülün bugünkü gibi değil de tersten yazıldığı görülmektedir.

Tanzimat döneminde, basıldığı tarihe göre sırasıyla noktalama işaretleriyle ilgili açıklayıcı bilgiler ihtiva eden eserlerden tespit edilenleri şu şekilde sıralamak mümkündür

Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde tefrika edilen *Şair Evlenmesi*⁶ adlı piyesinin başında Şinasi, eserinde kullandığı üç yazı işaretinin görevini şöyle açıklar:

6 “Şair Evlenmesi”, *Tercümân-ı Ahvâl*, İstanbul 1277, Nr. 2; Teşrin-i Evvel 16, Rebiü'l-ahir 13; Nr. 3, Teşrin-i Evvel 23, Rebiü'l-ahir 20; Nr. 4, Teşrin-i Evvel 30, Rebiü'l-ahir 27; Nr. 5, Teşrin-i Sani 6, Cemad-el-ülâ 4.

Mu' tarıza () içinde bulunan kelâm hâli tarif eder.

Şöyle bir hattı ufkî - söz başına delâlet eder.

Nokta . sözün nihayetine alâmet olur.

Direktör Âli Bey, Moliér'in yazmış olduğu *Les Fourberies de Scarpin* adlı komediyi *Ayyar Hamza*⁷ adıyla çevirdiği tiyatro eserinde, noktalama işaretlerini daha fazla kullanmıştır. Âli Bey, piyesin sonuna eklediği "Bazı İşarâtın Tarifi" başlığı altında kullandığı noktalama işaretlerini ve görevlerini şöyle sıralamıştır:

? Nokta-i istifham

! İstiğrap ve hayret ve hiddet ve meserret gibi hâlleri ima eder.

() İçindeki ibare hâli tarif eder.

– Söz başına işaretir.

... Tabiatıyla hitam bulmayan ibarenin nihayetine ve parça parça söylenen sözün arasına vaz' olunur.

Şemseddin Sami, *Usûl-i Tenkit ve Tertip*⁸ adıyla yazdığı noktalama işaretleri ile ilgili yazılmış olan ilk kitabın "Mukaddime"sinde eserin yazılış amacı olarak "Bu risalenin mebni-i aleyhi iki bahse taksim olunabilir: Biri ibarenin usul-i tertip ve tanzimi ve nerede başlayıp nerede bitmesi lüzumu ve her birinin mahall ve suret-i vaz'ı ve ikincisi ibare arasında kullanılan alâmât ve işarât-ı mahsûsanın medlûliyle mahall-i istimali bahsidir," demektedir. "Usûl-i Tenkit" bölümünde ise "Yazı sözün tasviridir. Bir resim, tasvir ettiği şeye ne kadar ziyade benzerse, o kadar mükemmel olacağı gibi, bir yazı dahi, sözün, müttekellimin ağzından çıkarken, ibraz ettiği ahvali ve suret-i ifade ve telâffuzu ne kadar ziyade anlattırabilirse, o kadar ziyade mükemmel addolunmak iktiza eder... Bundan başka, söylediğimiz sözlere dikkat etsek, görürüz ki sözlerimizi terkip eden kelimelerin, sarf ve nahiv kaidesince, birbiri arkasına vaz' ve terkiibiyle murad hasil olmayıp, maksudumuzu ifade edebilmek için, sözümüzü, her birkaç kelimedede bir kesmeye muhtacız. Bu kesmelerin de enva'ı olup, bazı yerlerde sözümüzü, ancak bir nefes alabilecek kadar, kestiğimiz halde, bazı yerlerde iki üç nefes alacak kadar ve bazı yerlerde adeta birkaç saniye keseriz. Bazı defa da sözümüzü, bir bahse hitam verdiğimizizi anlatacak surette, keseriz ve biraz durduktan sonra, diğer bahse, yahut o bahsin diğer fıkrasına geçtiğimizi

7 Âli Bey, *Ayyar Hamza, Üç Fasıllık Oyun*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul 1288.

8 Şemseddin Sami, *Usûl-i Tenkit ve Tertip*, Mihran Matbaası, İstanbul 1303.

anlatacak bir tavırla, yeniden söze başlarız. İşte, sözün gerek telâffuz ve sadaca ve gerek taksimce olan böyle ahvaline dikkat ettiğimizde, yalnız kelimeleri tahrir etmekle kanaat etmeyip, tahrirde bir nizam ve tertibe ve birtakım işarât ve alâmâta muhtaç olduğumuzu anlatırız,” diyerek noktalama işaretlerinin öneminden ve gerekliliğinden bahseder. Noktalama işaretlerini Fransızca karşılıklarıyla şu sıralamayla listelemiştir:

, fasıla	virgule
; müfreze	point et virgule
. katta	point
: şerha	deux points
– rabıta	trait d’union
— farıka	trait horizontal
() mütearrıza parenthése	
[] tefrikiyye	crochets
“ ” mümeyyize	guillemets
? istifhamiyye	point d’interrogation
! taaccübiyye	point d’exclamation
... nikat-ı takdiriyye	points de suspension
§ bend	paragraphe
* yıldız	asterisque

Şemseddin Sami, yukarıda bahsi geçen noktalama işaretlerini “Alâmet-i Tenkitiyyenin Taksimi ve Her Birinin Sûret ve Mahall-i İstimali” başlığı altında her birini incelemiş, Ahmet Midhat, Namık Kemal, Ziya Paşa Recaizade Mahmut Ekrem, Ebuzziya Tevfik’in eserlerinden örneklerle açıklamıştır.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*⁹ sözlüğünün girişinde “İşarât-ı Mahsûsa” başlığı altında, şu noktalama işaretlerine yer vermiştir:

, Müteradifleri ayırır.

; O manaya müteallik tabirâtı ayırır.

: Misallerin başına konur.

«» Lâfzî maksud olan kelimat ve hurufu ayırır.

// Mânâyı değışdiren tabirâtı ve istilahât-ı ilmiyye ve fenniyyeyi ayırır.

9 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.

= *Lûgatin cinsi değişdiğine, meselâ isim iken sıfat veya fiil-i müte-addî iken fiil-i lâzım olduğuna alâmet olup, altında cins-i cedidenin alâmeti vaz' olunur.*

— *Bazı tafsilât ve mütalaâtı ayırır.*

() *Lûgatin tazammun etmediği ve açık manası anlaşılmak için zikri iktiza eden ibarâtı ihata eder.*

[] *Bazı izahât ve mülâhazâtı içine alır.*

Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*¹⁰ adlı sözlüğün girişinde “İşarât” başlığı altında kullandığı işaretlerden bazılarını açıklamaktadır:

, *Müteradif veya birbirini müvekkid ve müfessir kelime ve tabirleri ayırır.*

; *Lûgatin manasını izah eden kelime veya tabirlerin üst tarafında bulunur.*

§ *Lûgatin mânâ-yı mütenevviyesi arasına girer.*

: *Manzum veya mensur misallerin üst tarafında bulunur.*

“ ” *Manzum misallerin iki tarafına konulur.*

— *Beyitin mısralarını veya kavil ile kâilin namını ayırır. Bir de lûgat ile izafetsiz istimali hâlinde âhirine ilâve edilebilecek ye harfinin arasına konulur.*

= *Müsavi.*

Ali Seydî, *Resimli Kamus-ı Osmanî*'de¹¹ “İşarât-ı Mahsûsa” başlığı altında sözlükte kullanılan işaretler ve açıklamalar şöyledir:

§ *Kelimâtın hakikî ve mecazî olduğuna göre mânâları tebeddül ettikçe aralarına vaz' olunur.*

= *Sol tarafındaki kelime veya kelimât, sağ tarafındaki kelimenin veya terkinin mânâ-yı medlûlunu izah eder.*

— *Metinden hariç ibareyi arasına alır.*

, *Kelimât-ı müteradifeyi birbirinden ayırır.*

; *Bir mânâya delâlet eden kelimeleri birbirinden tefrik eyler.*

[], { } *Bazı izahât-ı zâideyi ihtiva eyler*

“ ” *Müştehidâtı dahiline alır.*

10 Muallim Naci, *Lûgat-ı Naci*, Asır Matbaası, İstanbul 1322.

11 Ali Seydî, *Resimli Kamus-ı Osmanî*, Matbaa-i Kütüb-hane-i Cihan, C. 1, İstanbul 1324.

Ahmet Cevat Emre, *Türkçe Sarf ve Nahiv – Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*¹² adlı gramerinde “Tenkit”¹³ başlığı altında noktalama işaretleri hakkında bilgi verir ve örneklerle açıklar. Ahmet Cevat Emre’nin ele aldığı noktalama işaretleri ve bu işaretlerle ilgili tanımları şöyledir:

Tenkit, bir ibârenin aksâmını bazı işârât-ı mevzûa ile ayırmaktır. Bu sâyede ibârenin ma’nâsına intikaal daha kolay olur. Tenkitte isti’ mal olunan işaretler ondur: Virgöl [,], noktalı virgöl [;], iki nokta [:], nokta [.] , nokta-i istifham [?], nokta-i nidâ [!], turnak [“”], hat [-], mu’terize [()], nikaat-i kat [...].

Virgöl – Bu işaret kırâat esnâsında cüz’î bir tevakkufun lüzûmuna delâlet eder. Evvelâ, ibârede vazîfeten müşâbih mevki’lerde bulunan isim, sıfat, fiil, masdar, gibi envâ’-ı kelimeyi veya cümleleri ayırmakta virgöl kullanılır. Sâniyen, ma’nâyı ihlâl etmeksizin cümleden tayyı kaabil olan hey’et-i kilemâtın evvel ve âhirine de virgöl konur. Sâlisen, fîlinden veyâ müsnedinden uzak düşen fâil veyâ mesnedün ileyhten sonra da virgöl isti’ mal olunur. Râbian, hitaptan sonra da virgöl kullanılır; hitap olunan isim cümlelerin başında olmazsa iki virgöl arasına alınır.

Noktalı virgöl – Vasatî bir tevakkufun lüzûmuna delâlet eder; bir kelâmın uzunca aksâmını, bâ-husus virgölün isti’ mâlini îcap etmiş bulunanları tefrik için kullanılır.

İki nokta – Bir yerden nakledilen bir cümle veya kısım-ı cümle önünde; tafsil, izâh veya ta’dâdı mutazammın bir kısım-ı cümleden evvel veyâ sonra [kullanılır].

Nokta – Bir tevakkuf-tammın lüzûmuna delâlet eder. Tamamiyle nihayet bulan bir cümlelerin sonuna konur.

Nokta-i istifhâm – Suâlî mutazammın her cümlelerin nihâyetine konur.

Nokta-i nidâ – Nidâlardan veya nidâ mevki’indeki bir sözden sonra kullanılır.

Turnak – Bir yerden veyâ birinin ağzından aynen nakledilen bir ibârenin evvel ve âhirine konur. Ba’zen, ibâre-i menkûle müteaddit satır-

12 Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız, (hzl.), *Ahmet Cevat [Emre], Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, Ankara 2004.

13 age., s. 18-23.

lar olursa, *turnak* bu ibârenin her satırı başına vaz' olunur. *Turnak* bir de pek ma' rûf olmayan kelimât-ı ecnebiyyeyi veyâ nazar-ı dikkate çaptırılmak istenilen diğer kelimeleri tefrik için kullanılır.

Mu' terize – İstirâden büyük bir cümleye idhâl olunan zümre-i kelimâtı veyâ küçük cümleyi tecrit için kullanılır.

Hat- Mükâmelede muhâvirlerin tebeddül ettiğine delâlet eder.

Nikaat-ı kat – Zihne tebâdür eden bir fikir (fikret) veyâ heyecan sebebiyle kelâmın kat' edildiğine işâreten nikaat-i kat isti' mal olunur."

M. Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*¹⁴'te "İşâretler" başlığı altında sözlükte kullandığı işâretleri ve bu işâretlerin anlamlarını belirtmektedir:

. Aynı manadaki kelimeleri ayırır.

; Farklı manaları ayırır.

. Bir kelimenin başlıca manalarını ayırır ve cümlelerin bittiğini gösterir.

— Madde başındaki kelimenin aynen yerini tutar.

* Müştekâtın başında bulunur; hükmü kendisinden sonra gelen noktaya kadardır.

2.2.4.2. Tanzimat Dönemi Edebi Eserlerinde Noktalamanın Kullanımı

Tanzimat dönemine ait eserlerin tamamı taranmayıp sadece noktalama işâretleri bakımından özelliği olan eserler üzerinde durulmuştur.

Şinasi, *Şair Evlenmesi*'nde yay ayraç, konuşma çizgisi ve nokta işâretlerini kullanmıştır. Ancak, *Şair Evlenmesi*'nde virgüle rastlanmamaktadır. Fakat Şinasi cümle aralarında, virgül konacak yerleri aralık bırakmıştır. Bunun sebebi, o zamanki matbaalarda virgül işâreti olmadığı için böyle yapmak mecburiyetinde kalmış olması olabilir.

Direktör Ali Bey, *Ayyar Hamza* piyesinde girişte açıklama bahsinde kullandığı, soru işâreti, ünlem işâreti, yay ayraç, konuşma çizgisi ve üç nokta işâretlerinden başka *Ayyar Hamza*, eserinde bu işâretlerden başka virgül, noktalı virgül ve iki nokta üst üste de kullanmıştır. Piyeste, soru işâreti, virgül ve noktalı virgül işâretlerinin tersten değil de bugünkü gibi yazılışı dikkati çekmektedir.

14 M. Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügat*, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1924 İstanbul.

Ahmet Mithat, *Felâtu Bey ile Râkım Efendi* romanında noktalama işaretlerinin genelini kullanmış olmasına rağmen, virgül ve noktalı virgül kullanmamıştır. Ayrıca, bu eserde de soru işaretlerinin tersten değil de bugünkü gibi yazıldığı görülmektedir.

Ancak, Namık Kemal farklı bir uygulama takip ederek, virgül ve noktalı virgül yerine bir nokta ve bir çizgi (—) kullanmıştır. 1876 yılında yayımlanan *İntibah* adlı romanda bu husus dikkati çekmektedir:

*Çamlıca o nazargâh-ı ibrettir ki bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise gözünün önünde tabii —sanayii.—fennî.— nice yüz bin türlü bedayiden mürekkep bir başka âlem görür.*¹⁵

*Baharın her mahsulünü.—her safasını.—her hâlini teşbih ile tasvir etmek benim değil.—gök yüzünü ham eriğe.—küre-i zemini kızıl yumurtaya benzeten ashab-ı hayalin dahi kolaylıkla olabileceği şeylerden değildir.*¹⁶

Buna karşılık, eserde konuşma çizgisi (?) kullanılmamış; konuşmalar tırnak işareti (“ ”) içerisinde verilmiştir:

Namık Kemal *Cezmi* romanında ise, virgülün yanı sıra, *İntibah* romanında olduğu gibi virgül yerine bir çizgi (?) kullanmıştır.

Namık Kemal'in *İntibah* romanında olduğu gibi, Recaizade Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat* adlı eserinde de virgül işaretinin yerine bir çizgi (?) kullandığı görülmektedir:

*Kinaye dakik—nazikâne—edibâne olursa sitem veya serzeniş denir. Galiz—muhakkirâne—müstehziyâne olursa tezyif namu verilir.*¹⁷

Takdir-i Elhan ve Takrizat'ta ise bazen virgül, bazen de noktalı virgül yerine iki nokta kullanmıştır:

*Toprak karıştırmak... sürü otlatmak... süt sağlamak..yoğurt yapmak gibi işler...*¹⁸

*Edebiyatın gayeti terbiyye-i efkâr... tasfiye-i vicdân... tezhîb-i ah-lâk... tenvir-i ezhân olduğu münekker değildir.*¹⁹

15 Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul 1291, s. 9.

16 Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul 1291, s. 5.

17 Recaizade Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul 1330.

18 Recaizade Mahmut Ekrem, *Takrizat*, İstanbul 1314, s. 38.

19 Recaizade Mahmut Ekrem, *Takdir-i Elhân*, Dersaadet Matbaası, İstanbul 1301, s. 18.

3. Sonuç:

Tanzimat dönemi her anlamda bir çok yeniliğin kendisini hissettirmeye başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde noktalama işaretlerinin Batıdan transferi yoluyla basılı metinlerde kullanımlarının ilk örneklerini bulmak mümkündür. Ancak, tabii olarak ilk örnekler olduğu için henüz sistematik bir yapıda değildir. Bu hususuyla ilgilenen yazarlar kullandıkları bu işaretleri ve kullanım yerlerini açıklamak amacıyla yer yer birbirini tutmayan bilgilendirmeler yapmışlardır. Bu çalışmada, söz konusu işaretlerin Batıda ortaya çıkışı; Tanzimat döneminde ilk kullanım örnekleri ve özellikleri üzerinde durulmuş; ayrıca, en eski yazılı metinlerimizde (Göktürk, Uygur, Mani) benzer olmasa bile paralel işlevde kullanılan bazı işaretlere dikkat çekilmiştir. Konuyla ilgisi bakımından Kur'an'da ve klasik edebiyatta benzer işlevlerde kullanılan bir takım işaretler üzerinde durulmuştur.

KAYNAKLAR

- Açıkalın, Işıl, "Türkçede Noktalama İmleri Kullanımı Açısından Sorunlar", *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1-2, Eskişehir 1991, s. 269-283.
- Âli Bey, *Ayyar Hamza, Üç Fasıllık Oyun*, Şevki Bey Matbaası, İstanbul 1288.
- Ali Seydi, *Resimli Kamus-ı Osmani*, C. I, Matbaa-i Kütüb-hane-i Cihan, İstanbul 1324.
- Erten, Cemal, *Örneklerle Noktalama (Yazı İşaretleri)*, Altın Bahçe Yayınları, İstanbul 1965.
- Gökşen, Enver Naci, "Noktalama İşaretlerinin Dünü ve Bugünü", *Türk Dili Aylık Dergi*, S. 47, C. IV, Ankara 1955, s. 665-669.
- Gökşen, Enver Naci, "Noktalama Başarısızlıkları", *Türk Dili Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi*, S. 58, C. V, Ankara 1956, s. 615-618.
- Gürsoy-Naskali, Emine, "Türkçe Kelimesi - Türkçede Hece Tipleri - Cümle Unsurlarının Tayin Kıstası - Ek Hâlinde Zamir Olabilir mi?", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 52-55.
- Kaya, Ceval, *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Le Coq, A. Von, *Chuastuanift, Ein Sündenbekenntnis Der Manichäischen Auditores*, Berlin 1911.

Mansuroğlu, Mecdut, "Noktalama", *Bilgi Dergisi*, S. 66, 1952, s. 7-9.

Muallim Naci, *Lûgat-i Naci*, Asır Matbaası, İstanbul 1322.

Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul 1291.

Namık Kemal, *Cezmi*, İstanbul 1305.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Radlov', V. V., S. E. Malov, *Suvarnaprabhasa, Tekst Uygurskoy Redaksi-i, I-II* Sanktpeterburg 1913-1917.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul 1330.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Takrizat*, İstanbul 1314.

Recaizade Mahmut Ekrem, *Takdir-i Elhân*, İstanbul 1305.

Sağol, Gülden, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız, hzl., *Ahmet Cevat [Emre], Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Sarı, Mehmet Ali, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, İstanbul 1993.

Şemseddin Sami, *Usûl-i Tenkit ve Tertip*, Mihran Matbaası, İstanbul 1303.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.

Şinasi, "Şair Evlenmesi", *Tercümân-ı Ahvâl*, İstanbul 1277, Nr. 2; Teşrin-i Evvel 16, Rebiü'l-ahir 13; Nr. 3, Teşrin-i Evvel 23, Rebiü'l-ahir 20; Nr. 4, Teşrin-i Evvel 30, Rebiü'l-ahir 27; Nr. 5, Teşrin-i Sani 6, Cemad-el-ülâ 4.

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5, Simurg Yayınları, Ankara 1994.

Tekin, Talat, *Tarih Boyunca Türkçenin Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19, Simurg Yayınları, Ankara 1997.

Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Simurg Yayınları, Ankara 2000.

Tekin, Talat, *İrk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Edt. Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Öncü Kitap, Ankara 2004.

Thomsen, Vilhelm, Çev. Vedat Köken, *Orhon ve Yenisey Yazıtlarının Çözümü, İlk Bildiri, Çözülmüş Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

[Toven], M[ehmed] Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lugat*, Evkaf-ı İslamiyye matbaası, İstanbul 1924.

Toven, M[ehmed] Baha[eddin], *Noktalama, Yazıda Kullanılan İşaretler*, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1940.

Türk Ansiklopedisi, C. XXXI, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1982, s. 161.

Türk Dil Kurumu, *İmlâ Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

<http://www.completetranslation.com/punctuation.htm>

Kısaltmalar:

AY Ceval Kaya, *Altun Yaruk*.

H A. Von Le Coq, *Chuastuanift; Ein Sündenbekenntnis Der Manichäischen Auditores*.

İK Türk Dil Kurumu, *İmlâ Kılavuzu*.

KT D Kül Tigin Doğu yüzü

KT G Kül Tigin Güney yüzü